

O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA TRANSFORMATSIYA HODISASI: YANGICHA QARASH VA NAZARIYALAR

Ergashev Sardor Kosimovich

Qarshi davlat universiteti

Mustaqil izlanuvchisi

sardorergashev665@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15182368>

Annotatsiya. Ushbu maqolada, o'zbek tilshunosligida transformatsiya hodisasining nazariy asoslari hamda uning tilshunoslikda qo'llanilishi va tutgan o'rni haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: transformatsiya, psixologik omillar, aspektlar, diskurs, sotsiolingvistika

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические основы феномена трансформации в узбекском языкознании, а также его применение и роль в языкознании.

Ключевые слова: трансформация, психологические факторы, аспекты, дискурс, социолингвистика

Abstract. This article discusses the theoretical foundations of the transformation phenomenon in Uzbek linguistics, as well as its application and role in linguistics.

Keywords: transformation, psychological factors, aspects, discourse, sociolinguistics

O'zbek tilshunosligida transformatsiya hodisasi so'nggi yillarda lingvistik tadqiqotlarning asosiy mavzularidan biriga aylangan. Tilshunoslar lingvistik strukturadagi o'zgarishlarni, ya'ni so'z tuzilishi, sintaksis, morfologiya va fonologiyadagi transformatsiyalarni o'rganishda yangi yondoshuvlar ishlab chiqdilar. "Ta'kidlash lozimki, o'zbek tilshunosligida har bir gap bo'lagi, har bir so'z birikmasining har bir gapdagi, matndagi, qurshovdagi ma'nolarini tavsiflashga ko'p e'tibor qaratiladi". Transformatsiya hodisasi lingvistikada tilni shakllantiruvchi asosiy qoidalar va jarayonlarni anglatadi. Boshqacha aytganda, tilning o'zgarish jarayonlari va bu o'zgarishlarning qanday amalga oshishi transformatsiya hodisasi orqali tushuniladi.

Asosiy qism. O'zbek tilidagi transformatsiyalarni o'rganishda eng katta e'tibor sintaktik va morfologik o'zgarishlarga qaratilgan. Transformatsiya hodisasi orqali tilshunoslar faqat so'zlar o'rtasidagi grammatik munosabatlarni emas, balki tilni ishlatishda ijtimoiy va psixologik omillarni ham hisobga olishga harakat qiladilar. Transformatsiya hodisasi lingvistikaning turli nazariyalarida turlicha tushuniladi. XX asrda transformatsiya nazariyasining rivojlanishida eng

katta hissa qo'shgan olim sifatida Noam Xomsky va uning xizmatchilari alohida e'tiborga molik . Xomskyning nazariyasiga ko'ra, transformatsiyalar – bu tilning asosiy grammatik qoidalari orqali so'zlar va gaplar o'rtasidagi o'zgarishlardir. Bu nazariyada tilning o'zgarishi faqat sintaksis va morfologik o'zgarishlarga qaratilgan bo'lib, ma'no va tilning boshqa aspektlariga kamroq e'tibor qaratilgan. Shunga qaramay, O'zbek tilshunosligida bu nazariyani kengaytirish va o'zlashtirish jarayonida tilning semantik va “pragmatik” o'zgarishlari ham hisobga olinadi.

Transformatsion sintaksis nazariyasi tilning strukturasidagi o'zgarishlarni va bu o'zgarishlarning sintaktik ko'rinishlarini tushunishga yordam beradi. O'zbek tilida, ayniqsa, gapda ifodalangan so'zlarning tartibi transformatsiya jarayonlarining ko'plab shakllarini yaratadi. Masalan, so'zning joylashishi va gap tuzilishi orqali yangi ma'nolar hosil bo'ladi. Morfologik transformatsiyalar, o'z navbatida, so'zlarning morfologik shakllari o'zgarishi orqali tilning yangi shakllarini yaratadi. O'zbek tilida bu ko'proq fe'l shakllarining o'zgarishi bilan bog'liq, shuningdek, ko'plik, zamon va shaxs qo'shimchalari orqali transformatsiyalar yuz beradi. Kognitiv lingvistika o'zbek tilshunosligida transformatsiyaning yangi nazariyasini taklif etadi. Kognitiv lingvistika tilni nafaqat grammatika va sintaksis nuqtai nazaridan, balki inson ongining tilga munosabatini o'rganish orqali tushunadi. Ushbu yondoshuv tilga inson tafakkurining ifodasi sifatida qaraydi. Kognitiv lingvistikadagi transformatsiyalar, asosan, so'zlarning ma'no kengayishi va semantik transformatsiyalar bilan bog'liq. O'zbek tilida bu ko'proq metaforik va metonimik transformatsiyalar orqali namoyon bo'ladi. Bundan tashqari, o'zbek tilshunosligida transformatsiyaning sotsiolingvistik va pragmatik aspektlari ham alohida ahamiyatga ega. Tilning o'zgarishlari faqat grammatik strukturalar bilan bog'liq bo'lmasdan, balki ijtimoiy, madaniy va pragmatik omillar bilan ham chambarchas bog'liqdir. Til o'zgarishlari ko'pincha ijtimoiy guruhlar orasidagi farqlarni aks ettiradi, masalan, yoshi, jinsi, ijtimoiy statusi yoki boshqa ijtimoiy faktorlarga qarab tilning turli shakllari yuzaga keladi. Transformatsiya hodisasi o'zbek tilida so'zlashuvchilarning ijtimoiy o'zgarishlari va madaniy tadbirlari bilan bog'liq tarzda o'zgaradi. Masalan, yangi so'zlar va iboralar, yoshlar orasida ishlatiladigan til shakllari, shuningdek, shahar va qishloq tilining farqlari tilshunoslar tomonidan transformatsiya hodisasining bir shakli sifatida o'rganiladi. O'zbek tilshunosligida transformatsiya hodisasini o'rganish uchun turli metodologiyalar qo'llaniladi. Bunga diskurs tahlili, korpus tahlili, va sotsiolingvistik yondoshuvlar kiradi.

Xulosa. O'zbek tilshunosligida transformatsiya hodisasi lingvistik jarayonlarning yangi nazariy asoslari va yondoshuvlarini ishlab chiqishda muhim o'rin tutadi. Ushbu hodisa, faqat sintaksis va morfologiyadagi o'zgarishlarni emas, balki tilning ijtimoiy va madaniy omillarga bog'liqligini ham ko'rsatadi. Shuningdek, kognitiv lingvistika va sotsiolingvistikaning ta'siri tilni o'rganishda yangi yondoshuvlarni yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. B.Mengliyev. O'zbek tilining struktur sintaksisi. Qarshi., -2003. B-16.
2. N. Xomsky. Sintaktik struktura. 1957.
3. O'zbek tilining izohli lug'ati. III jild. T., 2003. -B 642.

